

Doc. dr. Ajdin Huseinspahić
Univerzitet u Zenici / University of Zenica
Pravni fakultet / Faculty of Law

UDK 347.62 : 314.3 (497.6 Zenica) „18/20“

Pregledni naučni članak

**ODNOS NUPCIJALITETA I NATALITETA NA PODRUČJU
ZENICE U PERIODU 1929–1941. I DANAS**

**THE NUPTIALITY AND BIRTH RATE CORRELATION IN THE
ZENICA DISTRICT FROM 1929 TO 1941 AND TODAY**

Sažetak

Polazeći od hipoteze da je broj sklopljenih brakova imao direktan utjecaj na ukupan broj rođenja u periodu od 1929. do 1941. godine na području Zeničkog sreza, te propitujući proporcionalnost navedenih varijabli na području grada Zenice s današnje vremenske distance, u fokusu radu su se našle društvene tendencije u bračnim odnosima na području Zenice u navedenom periodu u odnosu na njihovo današnje shvatanje. U svrhu dokazivanja, odnosno opovrgavanja hipoteze, prikupljeni su podaci iz matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih, nakon čega je izvršeno njihovo poređenje te nužno dovođenje u korelaciju sa današnjim društvenim tendencijama kada je riječ o braku i njegovoj ulozi u povećanju nataliteta na području Zenice.

Ključne riječi: *matična knjiga, natalitet, nupcijalitet*

Summary

Starting from the hypothesis that the number of marriages had a direct impact on the total number of births in the Zenica county from 1929 to 1941, and questioning the proportionality of the variables in the City of Zenica from today's time perspective, the focus of the work have found themselves social tendencies in marital relations in Zenica in that period compared to their present understanding. For the purpose of proving or disproving hypotheses data were collected from the registers of births, marriages and deaths, after which was performed to compare them and necessarily bringing in correlation with the current social tendencies when it comes to marriage and its role in increasing the birth rate in the area of Zenica.

Keywords: *civil register, birth rate, nuptiality.*

Uvod

Normirati, ne normirati ili prenormirati određene društvene odnose predstavljaju najčešće izazove pred kojima se najčešće nalazi jedno društvo, odnosno zakonodavci u njemu. Bez obzira za koju od navedenih mogućnosti da se odluče, njihov jedinstveni cilj bi trebao biti baziran na pravnoj sigurnosti, zaštiti temeljnih ljudskih prava i uspostavljanju što pravednijeg pravnog sistema. Jedna od niza društvenih pojava koja je regulisana još u praiskonu svoga nastanka jeste i brak. Vjerovatno je društvo prepoznalo značaj i vrijednost braka kao nukleusa razvoja porodice koju bi krasile sve one vrijednosti koje je svaki društveno-politički i pravni sistem izgrađivao po urneku vlastitog obrasca vrijednosti. Kako je vrijeme prolazilo, tako su i pojedina društva akceptirala i pravno normirala nove trendove u shvatanju braka, a što se nužno impliciralo i na porodično-pravne odnose. S druge strane, postojala su i ona društva koja su djelovala izuzetno konzervativno o pitanju blagonaklonog gledanja na nove društvene tendencije u bračnim odnosima. Shodno tome, kada govorimo o pravnom regulisanju bračnih odnosa, mogli bismo konstatovati da i danas postoje „otvorene, poluotvorene i hermetički zatvorene“ društvene zajednice koje zauzimaju različite stavove kada je riječ o braku i drugim oblicima zajednica života. Bez obzira o kojoj formi društvenih zajednica govorili, unutar svih njih se dešavaju za nas interesantni prirodni i društveni procesi poput rađanja, sklapanja braka, razvoda i sl.

Shodno tome, u ovom radu naš prevashodni cilj je analiza društvenog akceptiranja braka od 1929. do 1941. godine na području Zeničkog sreza u Kraljevini Jugoslaviji i njegovo poređenje sa današnjim odnosom društva prema tom institutu. Tako ćemo doći do mjerodavnih pokazatelja o tome da li je i u kojoj mjeri došlo do promjene u odnosu društva prema braku i njegovoj ulozi. Konkretni pokazatelji na koje ćemo se fokusirati u ovom radu su broj sklopljenih brakova, broj (zakonito i nezakonito) rođene djece kao i broj razvoda, odnosno rastava braka. U cilju prikupljanja što vjerodostojnijih podataka i donošenja što objektivnijeg zaključka empirijskom metodom smo istražili relevantne matične knjige/matice na području Zeničkog sreza u navedenom periodu koje smo uporedili sa današnjim statističkim parametrima kada je u pitanju broj rođenih, vjenčanih i razvedenih na području grada Zenice. Prema tome, naš zadatak je bio usmjeren ka dovođenju u korelaciju broja sklopljenih brakova sa brojem rođenja na području Zenice, te njihovo poređenje sa današnjim stanjem. Slijedom navedenog, polazna hipoteza ovog rada je da od broja sklopljenih brakova zavisi i broj rođenja, što bi značilo da je povećan broj sklopljenih brakova značio i povećan broj rođenja, odnosno da je smanjenje broja sklopljenih

brakova utjecalo na smanjenje broja rođenja. Pritom smo broj sklopljenih brakova posmatrali kao nezavisnu varijablu naspram broja rođenja, što bi imalo ulogu zavisne varijable. U cilju provjere gore navedene hipoteze poslužili smo se normativnom, historijskom, aksiološkom, komparativnom, sociološkom, kvalitativnom i kvantitativnom metodom, kao i metodom analize i sinteze dobivenih podataka.

Pošto je u Kraljevini Jugoslaviji, pa tako i na području Zeničkog sreza, u okviru prethodno navedenog perioda (ali ne i isključivo u tom periodu), obaveza vođenja evidencije rođenih, vjenčanih, umrlih bila u nadležnost vjerskih zajednica, nužno je bilo stupiti u kontakt sa nadležnim organima vjerskih zajednica, odnosno posjetiti njihove urede, a sve u cilju prikupljanja gore navedenih podataka. S obzirom na to da su poslovi vođenja matičnih knjiga na području BiH sve do 9. V 1946. godine bili u nadležnosti vjerskih zajednica, u ovom radu fokusirali smo se na analizu matica koje su vodili Islamska vjerska zajednica, rimokatolički župni uredi „Sv. Ilije Proroka“, kao i zenička parohija Srpske pravoslavne crkve. Navedene tri vjerske zajednice smo uzeli kao referentni uzorak u odnosu na broj stanovnika i vjersku strukturu stanovništva tog perioda za područje Zeničkog sreza.

O pojavi prvih matica u Evropi i vođenju matičnih knjiga u Kraljevini Jugoslaviji

Od vremena pojave pisma odnosno prvih civilizacija na Istoku, čovjek je imao potrebu za evidencijom odnosno bilježenjem važnih društvenih pojava. Nastankom prvih država nametnula se potreba za evidencijom stanovništva koju su provodili nadležni državni organi, a sve u cilju utvrđivanja adekvatnih politika ili strategija društveno-političkog i ekonomskog razvoja.¹ Pored toga, i fizička lica su vodila evidencije svoga poslovanja, a što se

¹ Taj posao u antičkoj rimskoj državi su provodili cenzori. *Censores* (lat. *censor* – cenzor, procjenitelj), cenzori, dvojica rimskih magistrata čija je osnovna dužnost bila provođenje censusa, tj. sastavljanje popisa ili liste građana i utvrđivanje njihove imovine radi raspoređivanje u imovinske razrede i tribuse, što je imalo bitan utjecaj na sudjelovanje građana u političkom životu i njihovo ispunjavanje poreza i vojne dužnosti. Ubrzo su cenzori stekli i ovlaštenja da sastavljaju popise senatora. S druge strane, bili su ovlašteni da lice koje smatraju nedostojnim za tu funkciju izbrišu s liste, odnosno da ga uklone iz Senata. Na taj način je cenzura postala vrlo ugledna magistratura zadržavajući svoj ugled sve do principata, nakon čega ona pomalo gubi ulogu magistrature; Romac, A. (1989) *Rječnik rimskog prava*, treće dopunjeno izdanje, Informator, Zagreb, 58.

ispostavilo kao uzrokom nastanka posebne vrste kontrakata.² Vremenom su pojedine društvene (vjerske) organizacije uspostavile zaseban sistem vođenja evidencija rođenja, krštenja, vjenčanja, smrti i sl., da bi kasnije ti poslovi bili i u okviru nadležnosti samih država, odnosno njenih nižih administrativno-teritorijalnih jedinica.³ „Kada su nove osobe (*katekumeni*) prihvatili kršćansku vjeroispovijest, bile su upisane u evidencije koje su se vodile u kršćanskim biskupskim crkvama. Prema sadašnjim saznanjima takve evidencije sežu i do početka 4. st. u doba rimskog cara Konstantina. Osim imena krštenih, u njima su se nalazila i imena kumova. Posebno su se evidentirali i umrli članovi vjerske zajednice.“⁴

O matičnim knjigama u srednjem vijeku svjedoče razne biskupske sinode.⁵ Prekretnicom u vođenju crkvenih evidencija smatramo odluku Thomasa Cromwella, čuvara državnog pečata u Engleskoj, iz 1538. godine kojom, u ime kralja Henrika VIII, vrhovnog glavar Anglikanske crkve, naređuje župnicima da brižljivo vode knjigu krštenih, vjenčanih i umrlih, koju su morali voditi u posebnim škrinjama. Odlukom je određeno da župnik u prisustvu dvojice crkvenih starješina svake nedjelje unosi potrebne podatke za proteklu sedmicu. Da bi odluka bila savjesno provedena, bile su

² U ovom slučaju je riječ o literarnim kontraktima koji su nastajali upisivanjem u vjerovnikovu blagajničku knjigu (*codex accepti et expensi*); Horvat, M. (1974) *Rimsko pravo*, osmo izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 258.

³ „Preteče današnjih matičnih knjiga predstavljaju prve evidencije koje su se vodile pri kršćanskim biskupskim crkvama o novim pripadnicima te vjerske zajednice. Ako, polazeći od osnovne zadaće koja im je bila namijenjena, želimo dati kratki prikaz povijesnog razvoja matičnih knjiga, onda možemo u tome procesu uočiti dva osnovna razdoblja. U prvom razdoblju matice su bile isključivo evidencije o vjernicima, pripadnicima određene vjerske zajednice. U drugoj fazi one prerastaju u evidencije o građanima, pripadnicima državne zajednice. Podrazumijeva se da između ta dva osnovna razdoblja ne postoje oštre granice i da je prijelaz u različitim državnim zajednicama imao različite pojavne oblike, ovisno o organizaciji i stupnju razvoja te posebnostima u odnosu između državne zajednice i Crkve. Ne ulazeći u njihovo pobliže određivanje, ovdje želimo samo ukazati na činjenicu da su matične knjige usko povezane s nastankom apsolutnih monarhija. Radi potrebe organizacije novoga vojnog sustava i dogradnje centralne vlasti, državna uprava u početku pokazuje interes za matične evidencije da bi ih uskoro potom u potpunosti stavila pod svoju kontrolu, ostavljajući vjerskim ustanovama da za svoje potrebe i dalje vode matične knjige.“ Vlahov, D., J. Jelinčić, D. Doblanović, *Uvod*, VIA svezak 11–13, 11–12, dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/141797> (7. 4. 2016).

⁴ Strgačić, A. (1959) „Inventar fonda matičnih knjiga Državnog arhiva u Zadru“, Arhivski vjesnik, II, Zagreb, 485.; Umek, E., J. Kos (urednici) „Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I“, Ljubljana, 1972, XVII (stranice uvoda označene su rimskim brojevima). Citirano prema: Vlahov, D., J. Jelinčić, D. Doblanović, 2, dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/141797> (7. 4. 2016).

⁵ Sršan, S. (1987) „Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku“, Arhivski vjesnik 30/1987, Osijek, 89.

predviđene i sankcije za one koji istu ne bi poštovali.⁶ Opći propis o vođenju matica za čitavu Katoličku crkvu donio je tek Tridentski koncil (1545–1563), a shodno čijim odredbama je svaki župnik bio dužan voditi knjigu krštenih, vjenčanih, krizmanih, stanje duša i knjigu umrlih za svoje područje. No, obavezno vođenje i način kako će se matične knjige voditi propisao je nešto kasnije Rimski obrednik iz 1614. godine.⁷

Kada je riječ o nadležnosti prilikom vođenja matičnih knjiga u Kraljevini Jugoslaviji, neophodno je skrenuti pažnju na period austrougarske okupacije naših krajeva, pošto su još iz tog vremena ostale na snazi određene odredbe o vođenju prethodno navedenih matica i na području naše zemlje.

Sve do sredine 18. st. u Austriji i Ugarskoj odnos između crkve i države je bio utemeljen na kanonskom pravu, te su shodno tim odredbama bila uređovana i pitanja vođenja matičnih knjiga, da bi se kasnije državna vlast počela zanimati za crkvene matične knjige, a što je posebno došlo do izražaja nakon dvorskog dekreta iz 1770. godine kojim je naređeno da se u matične knjige ima unijeti i ime nezakonitog oca samo na njegov zahtjev. „Budući da su se do tada matične knjige vodile na vaše načina, a njihova je vjerodostojnost ovisila o vrijednosti osobe koja ih je vodila (ponajviše župnici), to je car Josip II uveo državne knjige svojim patentom od 20. II 1784. godine. To znači da je tada svaka zakonom priznata konfesija vodila matice za svoje pripadnike preko svojeg službenika za dotično područje.“⁸ Takav je službenik dobio prerogative državnog službenika. Poslije toga se nadograđuje zakonodavstvo o vođenju matičnih knjiga. To jozefinističko crkveno pravo postojalo je sve do 1855. godine kada je sklopljen konkordat između sv. Stolice i Bečkog dvorca, a koji je bio ukinut već 1874. godine. Nadzor nad matičnim knjigama vršio je biskup ili koji drugi vjerski viši poglavar u skladu s postojećim državnim i crkvenim propisima, a što je potrajalo sve do raspada Austro-Ugarske monarhije, 1918. godine.⁹

⁶ Tom odlukom Anglikanske crkve prvi put se uvode univerzalne odredbe o vođenju matičnih knjiga za pripadnike jedne vjerske zajednice; Vlahov, D., J. Jelinčić, D. Doblanović, 2.; dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/141797> (7. 4. 2016).

⁷ Sršan, S., 90: „Prema toj su odredbi župnici bili obvezni voditi i knjigu Stanja duša (*Status animarum*). Ta je knjiga objedinjavala sve relevantne podatke o cijeloj obitelji i svakoj pojedinoj osobi koja pripada Katoličkoj crkvi (datum rođenja, krštenja, prve pričesti, krizme, vjenčanja i smrti), a treba naglasiti da su sačuvani primjerci tog sadržaja, datirani prije kraja 18. stoljeća, prava rijetkost. Ova činjenica začuđuje s obzirom na stroge crkvene propise. Rimskim obrednikom prihvaćeni su posebni obrasci za vođenje svake od tih knjiga.“ *Ibid.*, 13.

⁸ *Ibid.*, 96.

⁹ *Ibid.*

U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (KSHS) odnosno u Kraljevini Jugoslaviji je shodno odredbama Vidovdanskog ustava od 28. 6. 1921. godine bila zagarantovana sloboda vjeroispovijesti, tako da su usvojene i priznate konfesije mogle samostalno uređivati vlastite vjerske poslove u granicama zakona.¹⁰ Pošto konkordat, koji je bio podnesen na usvajanje 1937. godine, nije bio prihvaćen, Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji nije mogla na taj način urediti svoj odnos prema državi. U pogledu vođenja matičnih knjiga „stara Jugoslavija je potvrdila sve zakonske odredbe obzirom na matične knjige stare Austro-Ugarske tako da ni dalje nije bilo jedinstva obzirom na vođenje matičnih knjiga.“¹¹ Istina, država je i dalje uređivala matice, dok je vođenje bilo prepušteno crkvenim organima, odnosno vjerskim zajednicama.

S obzirom na to da za muslimane, odnosno za Islamsku zajednicu u BiH, nije postojala unutarinstitucionalna obaveza vođenja matičnih knjiga (barem ne na onom nivou na kojem je to bilo u okviru Crkve), organi vlasti Kraljevine Jugoslavije su donijeli Uredbu V.M. br. 6631, od 5. 12. 1927. godine¹² (u nastavku: Uredba) kojom je bio regulisan način vođenja matica rođenih, vjenčanih i umrlih muslimana u Kraljevini Jugoslaviji. Uredba je ostala na snazi sve do 1946. godine kada je donesen Zakon o državnim matičnim knjigama FNR Jugoslavije.

Uredbom je mjesni vjerski službenik (*imam*) obavezan na vođenje matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih, kao i domovnica, posjedujući vlastiti pečat za područje svoga džemata, odnosno matičnog ureda.¹³ Ukoliko imam jednog džemata ne bude u mogućnosti da vodi matične knjige i domovnice, nadležni muftijski ured je imao dužnost da na to obaveže imama susjednog džemata koji je to u mogućnosti.¹⁴ Uredbom je bilo propisano da se svi podaci moraju unositi odmah u matice, a najdalje u roku od 3 dana.¹⁵ Sve džematlije su bile dužne dostaviti podatke nadležnom imamskom uredu u svrhu njihove evidencije. Ukoliko na taj način ne bude postupljeno, nadležni imam je bio ovlašten zahtijevati intervenciju nadležne političke vlasti.¹⁶

¹⁰ Čl. 12 Ustava KSHS, „Službene novine KSHS“, br. 142a/1921.

¹¹ *Ibid.*

¹² „Službene novine KSHS“, br. 14-II, od 20. januara 1920. godine.

¹³ Čl. 3, 4 i 5 Uredbe. Članom 1 i 2 Uredbe je regulisano da područje džemata obuhvata mjesto koje broji preko najmanje 300 muslimanskih domova jednog područja uz mogućnost da taj broj bude i manji u slučaju velike udaljenosti manjeg broja domova. Pored toga, bila je predviđena mogućnost pripajanja bližih seoskih džemata gradskim džematima, ukoliko se oni nisu mogli spojiti sa nekim od seoskih džemata.

¹⁴ Čl. 6 Uredbe.

¹⁵ Čl. 9 Uredbe.

¹⁶ Čl. 17 Uredbe.

Nadzor nad vođenjem matica su vršile muftije ili lica koja oni odrede, dok su državni nadzor vršili sreski poglavari.¹⁷ Svaka neurednost u pogledu vođenja matičnih knjiga je „išla na teret“ imama i sankcionisana je odredbama krivičnog zakona i drugih propisa. Sankcije su bile poprilično stroge, tako da je Uredbom bilo regulisano da će za svaku neurednost imam biti kažnjen ili će izgubiti zvanje, a o čemu je konačan sud donosilo Ministarstvo pravde.¹⁸

Tek je 1. 4. 1946. godine Zakonom o državnim matičnim knjigama FNR Jugoslavije bilo utvrđeno vođenje matičnih knjiga rođenih, vjenčanih i umrlih kod državnih matičnih ureda, nezavisno od konfesionalne pripadnosti. Od tada se matične knjige vode po jedinstvenim obrascima i načelima za područje Jugoslavije te za svakog čovjeka, bez obzira na vjeru, narodnost i spol. To je period u kojem su državni organi vlasti i faktički izuzeli dotadašnje matične knjige predavši ih državnim službenicima u matične urede.¹⁹

Poseban značaj matičnih knjiga istaknuo je čl. 26 st. 4 Ustava FNR Jugoslavije po kome je evidencija rođenih, vjenčanih i umrlih bila u nadležnosti države. „Na cijelom području Jugoslavije uvedene su jedinstvene matične knjige. Time je država uzela isključivo pravo nad vođenjem i izdavanjem podataka o rođenju, vjenčanju i smrti dok su razne konfesije i dalje vodile takve knjige za svoje područje, ali dobrovoljno za vjernike i kao privatna, odnosno interna stvar vjerskih osjećaja.“²⁰

Istovremeno sa usvajanjem Uredbe je donesen i Pravilnik za izvršenje Uredbe o vođenju matice rođenih, vjenčanih i umrlih muslimana u Kraljevini Jugoslaviji (u nastavku Pravilnik).²¹ Osnov za početak vođenja matica je popis stanovništva iz 1921. godine, koji su se državne vlasti obavezale staviti na raspolaganje imamima preko nadležnog sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva, odnosno sreskog muftijstva.²² Vođenje matica je bilo u isključivoj nadležnosti imama koji je taj posao mogao povjeriti drugom licu u trajanju ne dužem od tri dana.²³ U maticama su stalno bili evidentirani pripadnici dotičnog džemata kao i povremene džematlije, a pod kojima su

¹⁷ Čl. 26 Uredbe.

¹⁸ Čl. 23 Uredbe.

¹⁹ *Ibid.*, 97.

²⁰ Zakon je odredio postojanje triju vrsta matičnih knjiga i to: rođenih, vjenčanih i umrlih, a u koje su bile upisivane i sve ostale promjene ličnog statusa građana, tako da one imaju značaj javnih knjiga, dok se izvodima iz njih priznavala dokazna moć javnih isprava. *Ibid.*

²¹ Pravilnik br. 6631, od 5. decembra 1927. godine sa izmjenama i dopunama od 1. maja. 1928. godine. „Službene novine KSHS“, br. 14-II, od 20. januara 1920. godine.

²² Čl. 4 Pravilnika.

²³ Čl. 9 Pravilnika.

podrazumijevana lica koja se rode ili umru na području „nematičnog“ džemata, umrla lica koja su u svojoj oporuci navela da žele biti opremljena u drugom džematu kao i u slučaju smrti ili porođaja tuđeg državljanina ili državljanke.²⁴ Zanimljivo je da je Pravilnikom bilo zabranjeno imamima da vrše čin vjenčanja, osim ako ga na to ne ovlaste šerijatski sudovi odnosno sresko muftijstvo.²⁵ Iako je Uredbom regulisano da imam vodi matičnu knjigu vjenčanih, Pravilnikom je precizirano da se to odnosi jedino na izdavanje ilmi-habera, tj. potvrda, dok vođenje matičnih knjiga vjenčanih spada u nadležnost šerijatskih sudova odnosno sreskih muftijstava.²⁶

Osnovni demografski pokazatelji za područje Zeničkog sreza 1929–1941. godine i grada Zenice

„Prema Hrelji i Bjelovitiću, Zenica je utemeljena kao novi grad u prvoj polovini 15. vijeka, ali na već identifikovanim naslagama ranijih civilizacija. Ostaci ranijih epoha, civilizacija i kultura koje su ovdje cvjetale, te ostavile tragove, ukomponovani su u pravom smislu riječi te su se nametnuli kao neophodni zbirni pokazatelji života i aktiviteta na ovim prostorima.“²⁷ Od V do VII vijeka područje Zenice su naseljavala slovenska plemena, dok za period postojanja samostalne srednjovjekovne bosanske države ne postoje valjani podaci.²⁸ Nakon što je 1463. godine tursko-osmanlijska vojska osvojila Zenicu uključivši je u sastav vilajeta i kadiluka Brod, koji je svoj naziv dobio po nazivu srednjovjekovne župe,²⁹ u turskim defterima možemo pronaći podatak o nahiji Brod koja je, prema popisu iz 1468/1469. godine, obuhvatala 70 naseljenih mjesta čiji je najveći broj bio u okviru spahijskog timara.³⁰ Interesantno je da su još tada najpotpuniji podaci za tursko-osmanlijsko doba vođeni o katoličkom stanovništvu i to prema izvještaju pojedinih vikara ili biskupa.³¹

²⁴ Čl. 10 Pravilnika.

²⁵ Čl. 16 Pravilnika.

²⁶ Čl. 11 st. 1 Pravilnika.

²⁷ Jalimam, S. (2016) „Mikrohistorija na primjeru zeničkog kraja“, Gračanički glasnik, časopis za kulturnu historiju, br. 32/16, Izdavačka kuća Monos, Gračanica, 164.

²⁸ Jalimam, S. (1996) „Prošlost Zenice do 1941. godine“, Muzej grada Zenice, Zenica, 147.

²⁹ Šabanović, H. (1982) „Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela“, drugo izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 125.

³⁰ Od toga je 15 naseljenih mjesta pripadalo timarima posade tvrdog grada Vranduka, dok je prema pretpostavkama, mali trg u Zenici pripadao timarima vrandučke posade. Jalimam, S., „Prošlost Zenice do 1941. godine“, 147–148.

³¹ Ti popisi ne sadrže samo brojeke nego imena i prezimena, pa su vrlo značajni za historijska i etnografska izučavanja. Na temelju tih evidencija možemo zaključiti da na području Zenice

Već 1878. godine je došlo do etabliranja novog društveno-političkog sistema na ovim prostorima, pa je umjesto tursko-osmanske vlasti došla austrougarska, a što je rezultiralo i novom administrativno-teritorijalnom podjelom na okruge i srezove.³² Prvi popis stanovništva nove vlasti su izvršile 1879. godine, drugi 1885. godine, treći 1895. godine, dok je četvrti i posljednji popis stanovništva za vrijeme austrougarske vlasti izvršen 27. IX 1910. godine. U tom momentu Zenica je imala 7.215 stanovnika, od čega 2.941 muslimana, 2.944 katolika, 1.034 pravoslavaca, 178 jevreja i 118 ostalih.³³ U historijskoj literaturi postoji pretpostavka da je do Prvog svjetskog rata Zenica imala oko 8.100 stanovnika, pa je broj njenog stanovništva porastao za četiri puta u periodu od 1878. do 1918. godine.³⁴ U prvoj deceniji postojanja stare Jugoslavije³⁵ broj stanovnika u Zenici je rastao stopom manjom od 2% godišnje, tj. samo za 145 lica, dok je u istom periodu naglo opao i utjecaj katoličkog stanovništva, što je predstavljalo direktnu posljedicu iseljavanja stranaca: Austrijanaca, Nijemaca, Čeha, Poljaka i Mađara.³⁶ „Najveća disharmonija između broja stanovništva u srezu i gradu postoji kod muslimanskog i katoličkog stanovništva. Koliko je broj muslimanskog stanovništva veći u srezu nego u gradu (15%) toliko je broj katoličkog stanovništva veći u gradu nego u srezu. Ovakvo stanje je posljedica doseljavanja stranaca-katolika u toku okupacije, kao i nešto jačeg doseljavanja domaćeg katoličkog stanovništva.“³⁷ Najveća harmonija između udjela stanovništva u srezu i gradu postoji kod pravoslavnog stanovništva,

tokom XVIII vijeka nije bilo kršćana, a dokaz tome je i izvještaj katoličkog biskupa fra Mate Delivića iz 1736. godine, koji u svome *Protocollumu* navodi da je „Zenica mjesto u središtu Bosne, izvrsna svojom ljepotom i plodnošću zemlje, ali u njoj nema kršćana.“ Katoličko stanovništvo se u Zenicu počelo doseljavati oko 1833. godine, što ne mora značiti da katolika nije bilo i znatno ranije. *Ibid.*, 149.

³² *Ibid.*, 153.

³³ Šire posmatrano, politički kotar Zenica je tada imao 29.042 stanovnika. U periodu od tri decenije austrougarske vlasti zeničko stanovništvo povećalo se za tri puta. Hadžijahić, M., „Ispis o stanovništvu Zenice po popisima“, nije paginirano, rukopis u Arhivskom odjeljenju Historijske zbirke Zenica, kutija: Historija Zenice, br. 2. Citirano prema: Jalimam, S., „Prošlost Zenice do 1941. godine“, 155.

³⁴ *Ibid.*, 156.

³⁵ Pod izrazom „stara Jugoslavija“ danas podrazumijevamo državu koja je nastala 1. decembra 1918. godine, a prestala postojati u narodnooslobodilačkim danima, a koju je kao rezultat pobjede jugoslavenske Narodne revolucije zamijenila Demokratska federativna Jugoslavija, koja se od 29. novembra 1945. godine nazivala Federativnom narodnom republikom Jugoslavijom, koju za razliku od prijašnjeg državnog sistema češće označavaju „novom Jugoslavijom“. Čulinović, F. (1959) *Državnopravna historija Jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, knjiga II, Školska knjiga, Zagreb, 173.

³⁶ Jalimam, S., „Prošlost Zenice do 1941. godine“, 157.

³⁷ Bjelovitić, M. (1968) *Zenica i njena okolina: Ekonomskogeografska studija*, Djela, knjiga XXXI, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 18, Sarajevo, 104. Citirano prema Jalimam, S., 157.

gdje je udio stanovništva u srezu veći za 1% nego u gradu.³⁸ Prema rezultatima popisa stanovništva od 31. III 1931. godine, u Zenici je živjelo ukupno 9.078 stanovnika, od čega su njih 4.086 ili 36,2% bili muslimana, 3.243 ili 24,3% bili katolici, 1.399 ili 18,2% bili pravoslavci, 102 ili 0,5% bili protestanti, dok je ostalih kršćana bilo 15, te 234 lica bez konfesije ili lica čija vjeroispovijest nije bila poznata.³⁹ Zajedno sa svim drugim naseljima koja su potpadala pod jurisdikciju Zeničkog sreza, u srezu Zenica je živjelo ukupno 35.883 stanovnika,⁴⁰ od čega je 20.207 stanovnika bilo islamske vjeroispovijesti, 8.698 stanovnika se izjašnjavalo kao katolici, dok je 6.508 ispovijedalo pravoslavnu vjeru.⁴¹ U datom periodu je u gradu Zenici postojalo 1.259 kuća, 1.815 domaćinstava u kojima je živjelo 4.985 muškaraca i 4.093 žene.⁴² Dok je u periodu od 1918. do 1941. godine porast stanovništva bio znatno laganiji, druga faza industrijalizacije Zenice, tj. period poslije 1935. godine, imala je krupne posljedice na razvoj grada koji će bilježiti nagle promjene.⁴³

Kada je riječ o današnjoj demografskoj slici na području grada Zenice, a prema preliminarnim rezultatima popisa stanovništva u BiH, na području grada Zenice je evidentirano 115.134 stanovnika, od čega je na području grada popisano 73.751 stanovnik.⁴⁴

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ Na bazi navedenih podataka zaključujemo da je manje od jedne trećine stanovništva živjelo u urbanom dijelu Zeničkog sreza, dok je više od dvije trećine naseljavalo seoske krajeve.

⁴¹ Od ostalih vjeroispovijesti naglasimo da se 170 stanovnika izjasnilo kao protestanti, dok je ostalih kršćana bilo 15. Za 235 stanovnika je nepoznato vjersko opredjeljenje ili su se izjasnili kao lica bez konfesije. *Ibid.*

⁴² Pošto je iz rezultata popisa moguće uočiti omjer pismenih i nepismenih samo kao ilustraciju, valja napomenuti da je prevladavalo nepismeno stanovništvo. *Ibid.*

⁴³ Tako je na prvom popisu nakon Drugog svjetskog rata utvrđeno da na području gradskog dijela Zenice živi 15.550 stanovnika, dok je područje Zeničkog sreza obuhvatalo 35.390 stanovnika, od čega je bilo 7.610 žena i 7.940 muškaraca. Zanimljivo je napomenuti da se broj stanovnika za period od 1931. do 1948. godine povećao za 6.472 stanovnika. Pošto nije bilo nacionalne opredijeljenosti *Muslimani*, jedan broj stanovnika se izjasnio kao Srbin-Musliman, Hrvat-Musliman, ali većinom kao neopredijeljen. *Ibid.*, 157–158.

⁴⁴ *Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine: Preliminarni rezultati po općinama i naseljenim mjestima u Federaciji Bosne i Hercegovine*, „Statistički bilten 195“, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, decembar 2013, Sarajevo, 47–49.

Odnos nupcijaliteta i nataliteta na području Zeničkog sreza 1929–1941. godine za pripadnike islamske vjeroispovijesti

U cilju približavanja društvenih tendencija u bračnim odnosima u periodu od 1929. do 1941. godine za područje Zeničkog sreza analizirali smo najobimnije matične knjige rođenih i vjenčanih za područja seoskih naselja-džemata, kao i navedene matične knjige za urbano područje zeničkih naselja-džemata. Na taj način smo nastojali doći do što reprezentativnijih podataka za područje Zeničkog sreza.⁴⁵ Kada je riječ o strukturi MKR-a, ona se sastojala od evidencije dana, mjeseca i godine rođenja po hidžretskom i državnom kalendaru, evidencije mjesta rođenja (općine, sreza i kućnog broja), evidencije imena i prezimena, činjenice zakonitog rođenja, podatka o tome da li je dijete rođeno živo ili mrtvo, evidencije roditelja i njihovog zanimanja, imena imama koji je dao ime i obavio akiku,⁴⁶ te u posljednjoj koloni određene primjedbe, kao što je sklopljen odnosno razveden brak. Zanimljivo je da se u koloni evidentiranja podataka o ocu zahtijevalo unošenje njegovog imena i prezimena kao i zanimanja, dok je kod majke bilo potrebno evidentiranje njenog imena i prezimena po mužu, po rodu kao i njena vjera.⁴⁷

Nakon što smo prikupili podatke iz MKR-a za gore navedena ruralna područja, tj. seoske džemate Zeničkog sreza, došli smo do sljedećih podataka: na području Vranduka je od 1929. do 1941. godine evidentirano 1.046 rođenja, dok je za područje Babina i Seoca u istom periodu evidentirano 855 rođenja, među kojima je njih pet bilo nezakonito. Pošto je činjenica (ne)zakonitog rođenja djeteta uvjetovala i njegov pravni status, nužna je bila njena evidencija.

⁴⁵ U tom smislu izvršili smo uvid u matičnu knjigu rođenih (MKR) za područje džemata Vranduk, Babino i Seoci.

⁴⁶ Akika predstavlja posebnu svečanost kod muslimana povodom rođenja djeteta, a koja ima svoj socijalni i duhovni karakter. Tom prilikom su roditelji dužni (ukoliko su to u mogućnosti) prinijeti žrtvu, odnosno zaklati kurban u povodu rođenja djeteta, a što se obavlja 7, 14. ili 21. dan nakon rođenja, ili bilo koji drugi dan poslije toga. Tada se obično nadijeva i ime djetetu. Više vidjeti: Ibn Kajjim El-Dževzije (2006) „Ukrasi novorođenčeta“, Bookline, El-Kelimeh, Bemust, Sarajevo, 47. i dalje.

⁴⁷ Ovo stoga što je „u islamu dopušteno sklapanje braka u kojem je bračni drug musliman, a žena pripadnica neke po islamu priznate vjere.“ Vidjeti: Čokić, A. L. (1931) „O jurisdikciji šerijatskih prava, povodom brošure Zonića Hasana“, štamparija Riste Sekulića, Tuzla, 3. „Za muslimana nije ženidbena zapreka vjera, kojoj pripada vjerenica ako se osniva na ma kojoj svetoj knjizi (kitabu).“ Sladović, E. (1925) „Ženidbeno pravo“, štampano kao rukopis, Tisak zaklade tiskare Narodnih novina u Zagrebu, Zagreb, 68.

U matičnim knjigama vjenčanih (MKV) su evidentirani podaci o godini i mjestu vjenčanja, odnosno pušćanju,⁴⁸ broj domovnice, ime i prezime vjerenika i vjerenice, njihovo zanimanje, županija, srez i mjesto njihovog rođenja odnosno stanovanja, te njihova vjera kao i starosna dob stupanja u brak. U posebnoj koloni su evidentirani podaci o tome koji brak po redu zaključuju navedena lica. Usto, evidentirani su još i podaci o imenu, prezimenu, zanimanju i vjeri roditelja vjerenika i vjerenice, imena i prezimena svjedoka, mjestu vjenčanja, kao i podaci o tome jesu li vjerenici upoznati o bračnim dužnostima i glavnim načelima islama. Posljednja kolona je bila rezervisana za primjedbe koje su bile povezane sa statusom supružnika. Tako smo za područje džemata Vranduka došli do podataka da je u periodu od 1929. do 1941. godine evidentirano 219 sklopljenih brakova, dok su u istom periodu za područje džemata Babina i Seoca evidentirana 233 sklopljena braka.

Kada je riječ o starosnoj granici u kojoj su lica stupala u brak, analizom podataka dobivenih iz MKV-a možemo zaključiti da je dob stupanja u brak bila neujednačeno, ali da su i uprkos tome muškarci u prvi brak stupali nakon 25 godine, dok su žene prvi bračni odnos u najvećem broju slučajeva zasnivale do 20 godine. Ovo su prosječne vrijednosti do kojih smo dolazili analizirajući dob stupanja u brak vjerenika i vjerenice. Naravno, postoje slučajevi u kojima su žene u brak stupale i sa 37 godina, a muškarac sa 47 godina, pri čemu je to bio treći brak za ženu, a za muškarca drugi. Interesantan je podatak iz 1931. godine kada je muškarac starosti 50 godina stupio u svoj treći brak sa ženom od 19 godina kojoj je to bio drugi brak. Nisu bile rijetke ni obrnute situacije, pa smo tako zabilježili da je na području Babina muškarac sa 34 godine stupio u svoj prvi brak sa ženom od 43 godine starosti kojoj je to bio drugi brak. Slična situacija je i sa muškarcem koji je u svojoj 26. godini stupio u brak sa ženom od 23 godine kojoj je to bio drugi brak. Podatak iz 1932. godine s područja Babina svjedoči da je muškarac od 17 godina stupio u prvi brak sa ženom kojoj je bilo 28 godina i koja je s njim stupila u svoj drugi brak. Dosta su rijetke situacije u kojima su bračni partneri približne životne dobi, dok su toliko česte situacije različitih životnih dobi za stupanje u brak na ova dva područja da bi ih se moglo okarakterisati uobičajenim načinom života i „društveno prihvaćenom pojavom“. Tako nam je zanimljiv podatak iz Babina i Seoca o stupanju u brak mladića sa 25 godina, kojem je to bio prvi brak i žene iste životne dobi, a kojoj je to bio četvrti brak, ili muškarca od 26 godina koji je ušao u brak sa ženom starosti 25 godina, a kojima je to bio drugi brak.

⁴⁸ Pušćanje je jedan od šerijatom regulisanih načina prestanka braka. Više o tome vidjeti: Sladović, E., 126. i dalje.

Razlike u godinama budućih bračnih partnera su 1931. i 1932. godine na području Vranduka bile jako izražene. Tako bilježimo slučajeve u kojima je muškarac sa 30 godina zasnivao svoj prvi brak sa ženom od 27 godina kojoj je to bio treći brak; ili slučaj u kojem je muškarac starosne dobi od 26 godina zasnivao svoj prvi brak sa ženom starosti 48 godina koja je sa njim stupila u svoj treći brak. Čak je tokom 1935. godine zabilježeno zasnivanje bračne zajednice između muškarca starosne dobi od 55 godina kojem je to bio drugi brak i žene starosti 45 godina kojoj je to bio čak peti brak.

U pogledu broja razvoda brakova koji su evidentirani „lijepljenjem napomene na parčetu papira koja je sadržavala podatke o razvedenim licima kao i broju presude nadležnog suda koji je proveo postupak razvoda“ ili pak zapisivanjem te činjenice, na području džemata Vranduka je u periodu od više jednog desetljeća došlo do 17 razvoda, dok se u istom periodu na području džemata Babino i Seoci dogodilo 11 slučajeva prestanka braka razvodom.

Iz navedenog kao i na temelju uvida u matične knjige vjenčanih za seosko područje Zeničkog sreza od 1929. do 1941. godine i analize podataka dobivenih na taj način, zaključujemo da su žene nešto mlađe u odnosu na muškarce stupale u brak, a ukoliko bi bile približnih godina kao i njihovi budući muževi, obično bi to za njih bio drugi, treći brak. S druge strane, muškarci su u brak ulazili nešto stariji u odnosu na svoje izabranice, a što su uvjetovale tadašnje društvene prilike. Nisu bile rijetke situacije u kojima bi muškarac u starijoj životnoj dobi sklapao brak sa ženom koja bi bila mlađa od njega, ali je pretežno u takvim slučajevima to za njega bio drugi, treći brak.

U narednoj tabeli smo prikazali odnos broja sklopljenih i razvedenih brakova i broj rođenja na gore navedenim područjima.

Godina	Broj sklopljenih brakova	Broj razvedenih brakova	Broj rođenih
1930.	21	2	57
1931.	38	-	81
1932.	11	-	66
1933.	21	-	54
1934.	12	2	53
1935.	16	2	93
1936.	16	2	64

1937.	14	-	106
1938.	34	-	72
1939.	20	3	71
1940.	30	-	138

Podaci za džemate Babino i Seoce

Godina	Broj sklopljenih brakova	Broj razvedenih brakova	Broj rođenih
1930.	22	1	87
1931.	25	1	92
1932.	8	3	81
1933.	16	1	96
1934.	24	3	88
1935.	22	1	105
1936.	20	1	85
1937.	19	3	99
1938.	17	2	92
1939.	21	-	111
1940.	25	1	110

Podaci za džemat Vranduk

Kada je riječ o podacima za područje urbanog dijela Zenice, a koji su obuhvatali sve urbane džemate u periodu od 1929. do 1941. godine, valja istaknuti da su u navedenom periodu u MKR-u zabilježena 3.103 rođenja, od čega smo pronašli tek jedno evidentirano nezakonito rođenje, odnosno rođenje van braka. U pogledu evidencije u MKV-u za područje urbanog dijela džematâ Zeničkog sreza, u prethodnom periodu kroz maticu su evidentirana 684 sklopljena braka, od čega je u istom periodu njih 83 bilo razvedeno. Na temelju podataka iz MKV-a smo došli do zaključka da je u urbanom dijelu sreza mnogo veći procent brakova u koje su vjerenik i vjerenica ulazili prvi put za razliku od gore navedenih podataka. Tek u nekoliko slučajeva smo nailazili na podatke o trećem braku budućih supružnika. Tokom 1930. godine dolazilo je do sklapanja brakova i među starijim licima te je zabilježeno da su muškarac starosti 57 godina i žena od 50 godina sklopili svoj drugi brak, a u drugom slučaju muškarac od 50 godina i žena od 36 godina starosti po drugi put zasnovali bračnu zajednicu. Tako je 1931. godine zabilježeno da su muškarac od 41 i žena od 31 godine

zaključili svoj treći brak. Analizirajući stanje iz 1935. godine, uočili smo da je svoj peti brak zaključio muškarac od 63 godine, dok za ženu nema podataka, tako da možemo samo nagađati razloge njihovog neevidentiranja.

Godina	Broj sklopljenih brakova	Broj razvedenih brakova	Broj rođenih
1930.	56	7	259
1931.	68	3	227
1932.	38	8	262
1933.	42	9	227
1934.	60	8	282
1935.	66	12	267
1936.	51	10	293
1937.	74	7	302
1938.	69	9	310
1939.	65	5	325
1940.	95	5	349

Podaci za urbani dio džematâ Zeničkog sreza

Ukoliko uporedimo broj sklopljenih brakova u tekućoj godini sa brojem rođenja u narednoj godini, dolazimo do sljedećih zaključaka.

Kada je riječ o ruralnom dijelu Zeničkog sreza, za pripadnike muslimanske vjeroispovijesti možemo zaključiti da je tokom četiri godine dolazilo do povećanja broja sklopljenih brakova (u tekućoj godini naspram one prethodne), što je rezultiralo smanjenjem broja rođenja u narednoj godini naspram prethodne. U dva slučaja je smanjenje broja sklopljenih brakova za posljedicu imalo i smanjenje broja rođenih, dok je u dva slučaja usljed smanjenja broja sklopljenih brakova dolazilo do povećanja broja rođenih u narednoj godini. Samo u jednom slučaju je usljed istog broja sklopljenih brakova kao i prethodne godine došlo do povećanja broja rođenih u narednoj godini. *Iz navedenog zaključujemo da broj sklopljenih brakova u ovom slučaju nije imao posljedice u odnosu prema broju rođenja, a čemu svjedoče i prethodne činjenice, što znači da broj rođenih nije zavisio od broja sklopljenih brakova. Pritom vrijedi napomenuti da na to ni u kojem slučaju nisu utjecale vanbračne zajednice, odnosno nezakonita rođenja, čiji je broj bio vrlo minoran.*

Analizirajući podatke za urbani dio džematâ Zeničkog sreza koji nam „kazuju“ da je u četiri godine povećanje broja sklopljenih brakova rezultiralo povećanim brojem rođenja u narednoj godini, odnosno da je u jednom slučaju smanjenje broja sklopljenih brakova za posljedicu imalo i smanjenje broja rođenih u narednoj godini, kao i to da je tokom tri godine smanjenje broja sklopljenih brakova naspram prethodne godine dovelo do povećanja broja rođenja u narednoj godini, te da je u jednom slučaju povećanje broja sklopljenih brakova rezultiralo smanjenjem broja rođenja, *zaključili smo da je među urbanom muslimanskom populacijom naspram one u selu proporcionalnost u odnosu broja zaključenih brakova i broja rođenih bila daleko prisutnija, dosežući procent od 50%.*

Sveukupno posmatrano, među muslimanskim stanovništvom u periodu od 1929. do 1941. godine broj rođenja nije zavisio od broja sklopljenih brakova. Brojčano iskazano, od 27 slučajeva u samo njih 10 je zastupljena proporcionalnost između broja sklopljenih brakova i broja rođenja u narednoj godini.

Odnos nupcijaliteta i nataliteta na području Zeničkog sreza 1929–1941. godine za pripadnike rimokatoličke vjeroispovijesti

U pogledu podataka o evidenciji rođenih/krštenih, vjenčanih i razvedenih na području Zeničkog sreza za pripadnike rimokatoličke vjeroispovijesti, napomenimo da smo prikupili podatke iz matičnih knjiga za područje župe „Sv. Ilije Proroka“, gdje smo, izvršivši uvid u matice, došli do podataka o broju rođenih i krštenih, njihovom (ne)zakonitom statusu, kao i broju sklopljenih i po građanskom pravu razvedenih brakova. Tako je u MKV-u evidentirana godina i dan vjenčanja, ime, prezime i stališ zaručnika i zaručnice, njihovo mjesto rođenja i stanovanja, njihova vjera, dob u kojoj su stupili u brak, podatak o tome jesu li mladenci ili udovci;⁴⁹ ime i prezime njihovih roditelja; ime, prezime, vjera i stališ svjedoka prilikom sklapanja braka; ime, prezime, služba i podaci o licu koje ih je vjenčalo, činjenica o tome jesu li ozvani, odnosno da li im je oproštena neka od bračnih zapreka ili

⁴⁹ Ovo iz razloga što je razvod braka, kao sakramenta u rimokatoličkoj crkvi, nedopušten te je zasnivanje novog braka dopušteno u slučaju prestanka prvog braka smrću. Valjano sklopljena i konzumirana sakramentalna ženidba može se riješiti smrću jednog bračnog druga. Sladović, E., 109.

oziv,⁵⁰ te konačno opaske u pogledu § 29. i 30. Ženidbenog zakona od 8. X 1856. godine.⁵¹

Za razliku od evidencije MKV-a kod pripadnika islamske vjere gdje je evidentiran podatak o tome koji po redu vjerenici sklapaju brak, u MKV-u kod pripadnika rimokatoličke vjere je evidentirana činjenica o tome da li zaručnici u brak ulaze kao udovci ili mladenci, iz prethodno navedenog razloga. Stoga, ukoliko bi crkveni brak bio i razveden po građanskom pravu, on je u MKV-u bivao evidentiran kao razveden po civilnom pravu, dok je isti po crkvenom pravu i dalje smatran postojećim.

Tako je u periodu od 1929. do 1941. godine u zeničkoj župi „Sv Ilije Proroka“, koja je sredinom tridesetih godina brojala 5.700 vjernika,⁵² zabilježeno 2.845 rođenja, odnosno 610 sklopljenih brakova, među kojima je evidentirano 37 nezakonitih rođenja, prilikom čega ne smijemo izgubiti iz vida činjenicu da su mnoga od tih nezakonitih rođenja bila razvrstana na nezakonita rođenja po građanskom i crkvenom pravu. Pritom je važno naglasiti da je od tog broja manje od jedne trećine nezakonito rođenih pozakonjeno, tj. izvršen je akt legitimacije naknadnim sklapanjem braka. U MKR-u, što se u rimokatoličkoj crkvi označava i kao matična knjiga krštenik (MKK), evidentirana su rođenja onih lica koja su netom poslije rođenja ili kasnije primila prvi sakrament.⁵³ Pošto su podaci evidentirani u svakoj župi kroz matice, zapravo podaci koji se odnose na vjernike, možemo zaključiti da su skoro svi rimokatolici rođeni u Zeničkom srezu od 1929. do 1941. godine i kršteni, odnosno evidentirani u MKK-u. U navedenoj matici su evidentirani godina, dan i mjesec rođenja, odnosno krštenje, ime rođenog lica, njegov status (u pogledu zakonitog ili nezakonitog rođenja), podaci o njegovim roditeljima, ime i prezime, vjera i stališ kumova, ime onog ko je

⁵⁰ Tako je u nekoliko slučajeva vidljiva zabilješka o tome da je bračna zapreka mješovite vjeroispovijesti oproštena od nadbiskupa.

⁵¹ Jedini adekvatan razlog valjanosti braka katolika jeste njegovo suglasje sa crkvenim propisima, kao što je jedini razlog nevaljanosti braka katolika njegovo nesuglasje sa crkvenim pravom. Građanski propisi stoga nemaju nipošto vrijednosti i značaja ženidbenih zapreka za brak katolika, već ga mogu samo sankcionisati. U navedenom je sadržano temeljno načelo našeg zakonodavstva o ženidbenim stvarima katolika. To je načelo, kao temeljno i mjerodavno, provedeno u zakonu za ženidbe katolika i u patentu od 8. 10. 1856. godine kojim se uvodi zakon za ženidbe katolika. Prvi stav navedenog patenta određuje i cilj donošenja istog: „Da se propisi građanskog prava postojeći za ženidbe katolika u sklad dovedu s naredbama katoličke crkve.“ Ruspini, I. A., „Uvjeti valjanosti braka katolika“, dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/71582> (7. 4. 2016).

⁵² O župi „Sv. Ilije Proroka u Zenici“, dostupno na:

<http://www.bosnasrebrena.ba/v2010/samostani-i-zupe/samostansko-podrucje-guagora/zenica.html> (16. 4. 2016).

⁵³ „Krštenje je temelj kršćanskog života. Bez njega nije moguće primiti ostale sakramente.“ Dostupno na: <http://zupa-remetinec.hr/index.php/sakramenti> (7. 4. 2016).

obavio čin krštenja, kao i podaci o položenim svečanim zavjetima.⁵⁴ Od ukupnog broja sklopljenih brakova u navedenom vremenskom periodu u maticama vjenčanih su evidentirani i podaci o razvedenim brakovima po građanskom pravu, jer crkveno pravo i ne poznaje institut razvoda braka nego eventualno samo njegovog poništenja, prilikom čega se smatra da lica koja su do tada zajednički živjela nisu sklopila brak zbog postojanja neke bračne zapreke za koju se tada nije znalo ili koju bi zaručnici eventualno prešutjeli.⁵⁵ U tom slučaju se pretpostavlja da lica i nisu primila sakrament braka.

U pogledu dobi stupanja u brak, a na temelju uvida u MKV, zaključili smo da je u rijetkim slučajevima postojala velika razlika u godinama među budućim supružnicima. Tako je 1930. godine zabilježeno da je muškarac od 31 godine zaključio brak sa ženom od 18 godina, što predstavlja izuzetak u odnosu na činjenicu da su brak sklapali muškarci starije životne dobi u odnosu na svoje izabranice. Sve u svemu, analiza dobne razlika prilikom zaključenja braka upućuje nas na konstataciju da je u najvećem broju slučajeva žena i prije 20. godine stupala u brak, dok su muškarci u brak stupali pretežno nakon 20. godine života. Interesantno je da je tokom 1931. godine zaključen brak između muškarca od 31 godine i žene od 36 godina starosti, a što je ipak predstavljalo izuzetak u odnosu na uobičajenu dobnu granicu stupanja u brak i razliku u godinama među zaručnicima. U pogledu evidentiranih građanskih razvoda braka, u prethodno navedenom desetogodišnjem periodu zabilježeno je 25 razvoda braka. Čak su, istina u manjem broju, zabilježeni slučajevi evidentno velike dobne razlike među zaručnicima. Tako je tokom 1934. godine brak sklopljen između muškarca od 64 godine i žene od 36 godina. Starija lica su obično sklapala svoj drugi brak nakon što bi prvi prestajao smrću jednog bračnog partnera.

Godina	Broj sklopljenih brakova	Broj razvedenih brakova	Broj rođenih
1930.	57	4	333
1931.	68	1	309
1932.	55	2	328
1933.	68	2	335
1934.	39	1	316
1935.	54	2	281
1936.	61	3	171

⁵⁴ O redovničkim zavjetima vidjeti: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=803&Itemid=51 (7. 4. 2016).

⁵⁵ Sladović, E., 77. i dalje.

1937.	47	2	199
1938.	48	-	193
1939.	55	5	181
1940.	58	3	199

Podaci za župu „Sv. Ilije Proroka“ u Zeničkom srezu

Tako je tokom tri godine povećanje broja sklopljenih brakova među rimokatolicima utjecalo na povećan broj rođenih tokom naredne godine, dok je u dva slučaja smanjenje broja sklopljenih brakova za posljedicu imalo smanjenje broja rođenih. Tokom tri godine je povećanje broja sklopljenih brakova rezultiralo smanjenjem broja rođenja, dok je u samo jednom slučaju zabilježeno povećanje broja rođenja u narednoj godini i pored smanjenog broja sklopljenih brakova tokom prethodne godine.

Zaključimo: porast broja sklopljenih brakova među pripadnicima rimokatoličke vjere u odnosu na prethodnu godinu je u 50% slučajeva značio istovremeno povećanje broja rođenih, odnosno da je smanjenje broja zaključenih brakova rezultiralo smanjenjem broja rođenih u narednoj godini. Identična proporcionalnost je zabilježena i u prethodnom slučaju kod urbanog muslimanskog dijela stanovništva.

Odnos nupcijaliteta i nataliteta na području Zeničkog sreza 1929–1941. godine za pripadnike pravoslavne vjeroispovijesti

Kada je riječ o evidentiranim podacima za pripadnike pravoslavne vjere na području Zeničkog sreza od 1929–1941. godine, istražujući matične knjige rođenih/krštenih i vjenčanih u okviru Srpske pravoslavne crkvene općine i parohije u Zenici, došli smo do sljedećih podataka. MKR/MKK i MKV sadrže identične rubrike onima koje se nalaze u maticama prethodno navedenih vjerskih zajednica uz određene specifičnosti i odstupanja pretežno vjerskog karaktera. Tako je u MKV-u morao biti evidentiran naziv crkve, odnosno hrama, datumi oglašavanja i sklapanja braka, podaci o ženiku i nevjesti, podaci o svjedocima odnosno svećeniku koji je obavio akt vjenčanja. Na kraju predviđena je kolona za evidenciju primjedbi, odnosno dodatnih podataka koji su bitni za navedeni brak.

U periodu od 1929. do 1941. godine na području Zeničkog sreza među pripadnicima pravoslavne vjeroispovijesti rođeno je 2.547 djece, od čega je

zabilježeno čak 51 vanbračno rođenje. Ta djeca su evidentirana kao nezakonito rođena. Kada je riječ o broju sklopljenih brakova, na području Zeničke parohije od 1929. do 1941. godine evidentirana su 544 sklopljena braka kao i 27 rastava. U pogledu životne dobi mladenaca, ona je, slično kao i u prethodnim slučajevima, različita. Analizirajući životnu dob ženika, zaključujemo da su u najvećem broju slučajeva oni stariji od nevjeste i to u prosjeku za tri godine. Zanimljivo je da je od svih evidentiranih brakova u ovom vremenskom periodu najveći broj prvih sklopljenih brakova. No, pored njih postoje evidencije drugog odnosno trećeg zaključenog braka, prilikom čega su pretežno oba supružnika u tom trenutku ulazila u svoj drugi odnosno treći brak. Sredinom tridesetih godina prošlog stoljeća je zabilježeno sklapanje braka između ženika koji je u svojoj 30. godini sklopio drugi brak, dok je, s druge strane, nevjesta u svojoj 20. godini sklopila prvi brak. Krajem 1935. godine je zabilježeno sklapanje trećeg braka između ženika kojem je bilo 46 godina i nevjeste koja je u svojoj 39. godini stupila u svoj drugi brak. Postojali su i slučajevi sklapanja trećeg braka između ženika koji je u svojoj 40. godini stupio u brak sa nevjestom starosti od 34 godine. Interesantno je da su tokom 1936. godine u jednom slučaju mladenci sklopili svoj prvi brak u prilično različitoj životnoj dobi. Dok je ženiku bilo 30 godina, nevjesta je u brak stupila u 17. godini života.

Godina	Broj sklopljenih brakova	Broj razvedenih brakova	Broj rođenih
1930.	57	2	198
1931.	41	3	236
1932.	34	3	196
1933.	41	2	225
1934.	30	5	219
1935.	41	4	217
1936.	39	1	232
1937.	67	4	216
1938.	66	1	267
1939.	55	2	273
1940.	73	-	268

Podaci Srpske pravoslavne općine i parohije u Zenici

U pogledu navedenih podataka, konstatujemo da je tokom šest godina među pravoslavnim stanovništvom na području Zeničkog sreza evidentirana

proporcionalnost između broja sklopljenih brakova i broja rođenja u narednoj godini. Tako je u četiri slučaja usljed smanjenja broja sklopljenih brakova dolazilo i do smanjenja broja rođenih, dok je u dva slučaja povećanje broja sklopljenih brakova tokom prethodne godine rezultiralo povećanjem broja rođenih u narednoj. U dva slučaja je smanjenje broja zaključenih brakova dovelo do povećanog broja rođenja, dok je u jednom slučaju povećanje broja sklopljenih brakova dovelo do smanjenja ukupnog broja rođenih naredne godine.

Zaključimo: među pravoslavicima na području Zeničkog sreza u periodu od 1929. do 1941. godine je najevidentnija proporcionalnost između broja sklopljenih brakova naspram broja rođenja (preko 50%), a prilikom čega ne smijemo izgubiti iz vida prilično značajan broj nezakonito rođene djece.

Odnos nupcijaliteta i nataliteta na području grada Zenice od 2006. godine do 2016. godine

Današnje shvatanje braka i njegovog društvenog značaja uveliko je utjecalo i na donošenje zakonskih regula kojima su normirani bračni odnosi. Za razliku od perioda kada je vođenje matičnih knjiga za vjernike bilo u isključivoj nadležnosti vjerskih zajednica, danas je taj posao u nadležnosti općinskih odnosno gradskih službi, s tim što treba napomenuti da vjerske zajednice i dalje mogu voditi (i vode) gore navedene matične knjige i druge evidencije koje služe isključivo njihovoj internoj upotrebi, što znači da ova obaveza sa nadležnih službi javne vlasti nije delegirana vjerskim zajednicama. No, ipak u razgovoru sa nadležnim službenicima svih triju vjerskih zajednica na području Zenice došli smo do podataka da stanovništvo veliki značaj pridaje vjerskoj formi sklapanja braka kao i svim obredima u vezi sa rođenjem ili smrću lica.

U pogledu prezentovanja relevantnih statističkih podataka za područje grada Zenice, fokusirali smo se na period od 2006. do 2016. godine. Prilikom obrade referentnih podataka načinili smo razliku između podataka vezanih za urbani dio grada u odnosu na ostale dijelove Zenice (prigradska naselja i sela). Pošto ćemo u tabeli navesti za ovaj rad najznačajnije podatke, u nastavku ćemo se osvrnuti samo na posljednje tri i po godine.

Tako je tokom 2012. godine na području Zenice evidentirano 1.235 rođenih, od čega njih 897 u urbanom dijelu naselja, dok je 338 lica rođeno u ostalim (prigradskim i ruralnim) dijelovima grada. Od ukupnog broja rođenih na

području gradskih naselja je evidentirano 116 vanbračnih rođenja, dok su u ostalim dijelovima grada postojala 42 takva vida rođenja. Tokom 2012. godine zaključeno je 688 brakova. Od ukupnog broja sklopljenih brakova, njih 497 je povezano sa područjem grada, dok je 191 sklopljeni brak povezan sa ostalim dijelovima grada Zenice.⁵⁶ Tokom navedenog perioda evidentirana su i 174 razvoda braka, od kojih na područje grada otpada 168 razvoda, dok je samo šest razvoda povezano sa ostalim dijelovima Zenice.⁵⁷

U 2013. godini je evidentirano 1.145 rođenja, od čega je na području grada evidentirano 779 rođenja, dok je njih 366 povezano sa prigradskim i seoskim dijelovima grada.⁵⁸ U istom vremenskom periodu na području grada je rođeno 98 vanbračne djece, dok je njih 44 rođeno u ostalim dijelovima zeničkih prigradskih i seoskih područja.⁵⁹ Ukupan broj zaključenih brakova u ovom periodu je 624, od kojih su 454 braka povezana sa područjem grada, dok je sa ostalim područjem povezano sklapanje 170 brakova. U toku 2013. godine došlo je do 122 razvoda braka, od kojih je 113 razvoda povezano sa područjem grada, a samo devet razvoda za ostale dijelove grada Zenice.

U 2014. godini evidentirano je 1.099 rođenja i to 701 povezano sa gradom i 398 sa ostalim dijelovima zeničkog prigradskog i seoskog područja. Od ukupnog broja rođenih evidentirano je 135 vanbračnih rođenja, od čega je 94 djece rođeno u gradu, dok je u ostalim dijelovima grada rođeno 41 vanbračno dijete.⁶⁰ Tokom 2014. godine sklopljeno je 685 brakova, od kojih je 485 brakova sklopljeno u gradu, a njih 200 u ostalim dijelovima grada. U istom periodu dogodilo se 139 razvoda i to svi povezani sa područje grada, dok u prigradskim i gradskim dijelovima grada nije zabilježen nijedan razvod.

Tokom 2015. godine dogodilo se 1155 rođenja, uz zaključenje 748 brakova kao i 81 razvod.⁶¹

⁵⁶ Demografska statistika 2012, Statistički bilten 184, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2013, 66, 102, 118.

⁵⁷ Demografska statistika 2012, Statistički bilten 184, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2013, 66, 102, 118.

⁵⁸ Demografska statistika 2013, Statistički bilten 200, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2014, 66, 102, 118.

⁵⁹ Demografska statistika 2013, Statistički bilten 200, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2014, 66, 102, 118.

⁶⁰ Demografska statistika 2014, Statistički bilten 216, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2015, 66, 102, 118.

⁶¹ Vidjeti mjesečne statističke preglede Federacije Bosne i Hercegovine po kantonima, br. 1–12, god. XVI, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, januar/siječanj – decembar/prosinac, 2015.

U pogledu dobi za zaključenje braka, u navedenom vremenskom periodu došli smo do sljedećih podataka: u 2012. godini najveći broj brakova za gradsko područje grada Zenice su zaključile žene u dobi od 25 do 29 godina, dok je u istom periodu u ostalim dijelovima grada najveći broj žena stupio u brak od 20 do 24 godine života. Kada je riječ o starosnoj dobi u kojoj su muškarci stupali u brak na području grada Zenice, najveći broj njih je u brak stupio u dobi od 25 do 29 godine života. Jednaki pokazatelji su prisutni i tokom 2013. i 2014. godine.

Godina	Broj sklopljenih brakova	Broj razvedenih brakova	Broj rođenih ⁶²
2007.	830	119	993/166=1159
2008.	930	79	1133/153=1286
2009.	807	46	1174/163=1337
2010.	734	113	1127/157=1284
2011.	717	131	1105/142=1247
2012.	688	174	1076/158=1234
2013.	624	122	1001/142=1143
2014.	685	139	964/135=1099
2015.	748	81	1155

Podaci za grad Zenicu

Za razliku od zaključaka koje smo iznijeli za period od 1929. do 1941. godine i koji nam nisu davali za pravo da konstatujemo da je odnos između broja sklopljenih brakova i ukupnog broja rođenja isključivo proporcionalan, za period od 2006. do 2016. godine možemo zaključiti da je odnos između navedenih varijabli isključivo proporcionalan, s tim što je u samo jednom slučaju usljed povećanja broja sklopljenih brakova došlo i do povećanja ukupnog broja rođenih u narednoj godini, dok je u svim ostalim slučajevima trend smanjenja bio prisutan na strani obje varijable. Uz sve to, evidentan je i blagi porast vanbračno rođene djece čiji je pravni status u današnjem pravnom sistemu izjednačen sa statusom djece rođene u braku za razliku od tridesetih godina prošlog vijeka.

⁶² Ovdje su prvo evidentirana lica rođena u braku, nakon čega smo naveli i broj vanbračno rođene djece.

Zaključak

Nakon provedenog istraživanja možemo zaključiti da je odnos između broja sklopljenih brakova u tekućoj godini i ukupnog broja rođenja u narednoj godini u periodu od 1921. do 1941. godine na području Zeničkog sreza među pripadnicima svih triju vjerskih zajednica bio proporcionalan (što znači da je broj povećanih ili smanjenih sklapanja brakova utjecao na istovremeno povećanje, odnosno smanjenje broja rođenja u narednoj godini) koliko i neproporcionalan (što znači da broj povećanih ili smanjenih sklapanja brakova nije utjecao na istovremeno povećanje, odnosno smanjenje broja rođenja u narednoj godini). Jednostavno kazano, gotovo da je jednak broj slučajeva proporcionalnosti i neproporcionalnosti nezavisne i zavisne varijable u gore navedenom periodu za područje Zeničkog sreza. U pogledu podataka do kojih smo došli za područje grada Zenice u proteklih osam godine, možemo konstatovati da je zastupljena proporcionalnost između broja sklopljenih brakova i ukupnog broja rođenja u narednoj godini, dok slučajeve neproporcionalnosti nismo zabilježili.

S obzirom na našu početnu hipotezu da je od broja sklopljenih brakova zavisio i broj rođenja, što bi značilo da je povećanjem broja sklopljenih brakova dolazilo i do povećanja broja rođenja, odnosno da je smanjenje broja sklopljenih brakova utjecalo i na smanjenje broja rođenja, možemo zaključiti da proporcionalnost nije dokazana u periodu od 1929. do 1941. godine, za razliku od posljednjih osam godina. To bi značilo da je naša početna hipoteza opovrgnuta za period od 1929. do 1941. godine, odnosno potvrđena za period od 2006. do 2016. godine za područje Zenice.

Pored svega navedenog, ne smijemo izgubiti iz vida da je ukupan broj rođenja uvjetovan mnogo većim brojem faktora, a ne samo brojem sklopljenih brakova. Stoga bi zadatak nekog budućeg istraživanja mogao biti fokusiran na analizu što većeg kruga faktora koji su utjecali, pa i danas utječu na ukupan broj rođenja.

Literatura

1. Bjelovitić, M. (1968) *Zenica i njena okolina: Ekonomskogeografska studija*, Djela, knjiga XXXI, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 18, Sarajevo.
2. Čulinović, F. (1959) *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*, knjiga II, Školska knjiga, Zagreb.
3. Hadžijahić, M., *Ispis o stanovništvu Zenice po popisima*, nije paginirano, rukopis u Arhivskom odjeljenju Historijske zbirke Zenica, kutija: Historija Zenice, br. 2.
4. Horvat, M. (1974) *Rimsko pravo*, osmo izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
5. Ibn Kajjim El-Dževzije (2006) *Ukrasi novorođenčeta*, Bookline, El-Kelimeh, Bemust, Sarajevo.
6. Jalimam, S. (2016) „Mikrohistorija na primjeru zeničkog kraja“, Gračanički glasnik, časopis za kulturnu historiju, br. 32/16, Izdavačka kuća Monos, Gračanica.
7. Jalimam, S. (1996) „Prošlost Zenice do 1941. godine“, Muzej grada Zenice, Zenica.
8. Pravilnik br. 6631, od 5. decembra 1927. godine sa izmjenama i dopunama od 1. maja 1928. godine. „Službene novine KSHS“, br. 14-II, od 20. januara 1920. godine.
9. Romac, A. (1989) *Rječnik rimskog prava*, treće dopunjeno izdanje, Informator, Zagreb.
10. Ruspini, I. A., „Uvjeti valjanosti braka katolika“, dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/71582> (7. 4. 2016).
11. Sladović, E. (1925) *Ženidbeno pravo*, štampano kao rukopis, tisak zaklade tiskare Narodnih novina u Zagrebu, Zagreb.
12. Sršan, S. (1987) „Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku“, Arhivski vjesnik 30/1987, Osijek.
13. Strgačić, A. (1959) „Inventar fonda matičnih knjiga Državnog arhiva u Zadru“, Arhivski vjesnik, II, Zagreb.
14. Šabanović, H. (1982) *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, drugo izdanje, Svjetlost, Sarajevo.
15. Vlahov, D., J. Jelinčić, D. Doblanović, Uvod/ VIA svezak 11–13, 11–12, dostupno na: <http://hrcak.srce.hr/file/141797> (7. 4. 2016).
16. Uredba V.M. br. 6631, od 5. 12. 1927. godine, „Službene novine KSHS“, br. 14-II, od 20. januara 1920. godine.
17. Ustav KSHS, „Službene novine KSHS“, br. 142a/192.
18. Demografska statistika 2012, Statistički bilten 184, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2013.
19. Demografska statistika 2013, Statistički bilten 200, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2014.

20. Demografska statistika 2014, Statistički bilten 216, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 2015.
21. Mjesečne statističke preglede Federacije Bosne i Hercegovine po kantonima, br. 1–12, god. XVI, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku, januar/siječanj – decembar/prosinac, 2015, Sarajevo.
22. O redovničkim zavjetima vidjeti: http://www.franjevcisplit.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=803&Itemid=51 (7. 4. 2016).
23. O župi „Sv. Ilije Proroka u Zenici“, dostupno na: <http://www.bosnasrebrena.ba/v2010/samostani-i-zupe/samostansko-podrucje-guca-gora/zenica.html> (16. 4. 2016).